

*До 200-х роковин
з дня відходу у вічність
поета Дж. Г. Байрона
(22.01.1788–19.04.1824)*

Джордж Гордон Байрон і його «Єврейські мелодії»

Дж. Г. Байрон, поет.
Художник: Джозеф
Сандерс, 1807 р.

Джордж Гордон Байрон* – видатний англійський поет, який став символом романтизму і політичного лібералізму в Європі XIX століття. Він народився 22 січня 1788 року в Лондоні у титулованій, але збіднілій сім'ї, у десять років, після смерті діда, успадкував титул лорда та родовий маєток. Освіту здобув у Кембриджському університеті. Перша книга поезій «Години дозвілля» (1807) зазнала нещадної критики.

Після подорожей Португалією, Іспанією, Албанією та іншими країнами була опублікована поема «Паломництво Чайльд Гарольда», яка дуже швидко отримала шалений успіх і зробила Байрона знаменитим.

1812 року Байрон виступив у Палаті лордів на захист луддитів (руйнівників машин), але парламент не підтримав його, і закон про смертну кару для луддитів набув чинності.

1815 року поет одружився з міс Мілбек, незабаром після народження дочки пара розлучилася. Його дочка Августа-Ада Лавлейс (1815–1852) – відомий математик, вона вважається першим програмістом у світі. 1983 року на її честь названа мова програмування АДА.

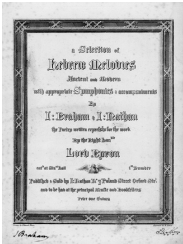
Байрон – національний герой Греції. В липні 1823 року він відбув до цієї країни. Продавши своє майно в Англії, власним коштом спорядив судно з вояками на поміч грецьким повстанцям, що боролися за визволення Греції від османського ярма. Там же (в грецькому місті Месолонгіон) він захворів на пропасницю і пішов з життя 19 квітня 1824 року. Тіло поета було відправлене до Англії і поховане неподалік від Ньюстедського абатства в родинному склепі Ханкелл-Торкард поруч із батьком. Пізніше там була похована і дочка поета Ада Лавлейс. Усі троє вони померли у фатальному для кожного з них віці – 36 років.

Поетичний цикл «Єврейські мелодії»

«Байрон поєднав націоналізм і євреїв, щоб створити метафору людини і її стану. У важкому становищі вигнанців-євреїв Байрон побачив приниження людини як такої; і сльози, які він пролив за біблійних євреїв, були пролиті за пригноблену людину».

Томас Ештон,

британський історик економіки

Обкладинка одного з перших видань «Єврейських мелодій» з автографом Джона Брехема

«Єврейські мелодії» («Hebrew Melodies») Джона Гордона Байрона (1788–1824) – цикл із 24** (у першому виданні) і 29 (у другому і наступних виданнях) віршів, написаних на основі Старого Заповіту впродовж 1814–1815 рр. Поетичний цикл був створений для супроводу старовинної єврейської музики, відновленої Ісааком Натаном (1791–1864). Вперше окремою книжкою «Єврейські мелодії» вийшли друком 1815 року.

На той час Натан був молодим оперним співаком Ковентгарденського театру, салонним музикантом і композитором–початківцем польсько-єврейського походження, за освітою рабин***. Він писав музику і статті в газети, організував матчі з боксу, працював у королівській нотній бібліотеці та все одно постійно потребував грошей. В травні 1813 року він опублікував у лондонському журналі «Gentleman's Magazine» оголошення про те, що він «має намір опублікувати «Єврейські мелодії», яким понад 1000 років [це не відповідало істині], і деякі з них виконувалися давніми євреями ще до руйнування Храму». На цьому етапі у нього не було слів для мелодій, які він хотів адаптувати. (Хоча насправді багато мелодій виникли як європейські, а не єврейські, народні пісні). Спочатку він звернувся до Вальтера Скотта, а після його відмови написав Байрону, це був 1814 рік. Ось цитата з його листа: *«Я з великими труднощами зібрав досить багато чудових єврейських мелодій, безсумнівно дуже давніх, ряд яких виконувався євреями до руйнування срусалимського Храму.. Завдяки їхній величній красі, я сподіваюсь, що Ви зацікавитесь ними і віддасте їм належне».* Та поет погодився не відразу. Зрештою, близький друг Байрона, банкір Дуглас Кіннейрд, переконав його прийняти пропозицію. Можли-

во, свою роль у згоді поета відіграла любов до Біблії. 1821 року він писав другові: *«Я старанний читач і шанувальник цих книг; я прочитав їх від дошки до дошки, коли мені ще не було й восьми років, — я маю на увазі Старий Заповіт, так як Новий Заповіт справляв на мене враження заданого уроку, а Старий приносив тільки задоволення».*

Исаак Натан, композитор, 1820. Художник невідомий, ймовірно, один із портретистів Байрона

Крім творчих, мотиви Натана були й комерційними. Ймовірно, молодого чоловіка (Натану на той час було 22 роки, Байрону — 27) надихнув успіх «Ірландських мелодій» Томаса Мура, які вийшли 1806 року і завоювали величезну популярність (зверніть увагу на подібність назв!). Натан вирішив, що англійська публіка, яка із захопленням сприйняла вірші про нелегку долю ірландського народу, виявиться настільки ж небайдужою і до долі єврейського народу. Більш того, Натан умовив відомого в Англії співака єврейського походження Джона Брехема (1774—1856), аби той дозволив розмістити своє ім'я на титульному аркуші, обіцяючи значний відсоток з прибутку. Планувалось також, що збірка має відкриватися передмовою про роль музики в Біблії, написаною книготорговцем Робертом Хардінгом Евансом, але Кіннейрд, який фінансував це видання, не схвалив таку ідею.

Результат співпраці Байрона з Натаном перевершив усі сподівання: у квітні 1815 року збірка пісень «Єврейські мелодії» стала бестселером в Англії. Продавалася вона по нечуваній ціні в одну гінею, що приблизно відповідає 120 доларам у наш час. І, незважаючи на це, наклад 10 тисяч примірників було розкуплено в надзвичайно короткий термін. Музика в обробці Натана не відзначалася особливими достоїнствами, проте шість пісень увійшли до англійської синагогальної літургії і виконуються досі.

Невдовзі, 1816 року, покидаючи Англію назавжди, Байрон передав свої авторські права Натану, і той неодноразово перевидавав цей цикл, доповнивши п'ятьма віршами Байрона (довівши цикл до 29-ти пісень).

Перший том із 12-ти музичних постановок Натана для голосу та фортепіано був опублікований у квітні 1815 року самим Натаном. З дозволу королівського двору він був присвячений принцесі Шарлоті Уельській, якій Натан давав уроки співу. У травні того ж року повні тексти 24-х пісень Байрона були видані у вигляді окремої збірки видавцем Джоном Мюрреєм у Лондоні. Крім самого циклу «Єврейські мелодії» до цього видання автор включив і 25-й вірш — «На смерть сера Пітера Паркера, Барта», свого двоюрідного брата, який був морським капітаном

і загинув 1814 року. (Цей вірш перегукується з 11-м віршем циклу «Герою, ти скінчив свій шлях») і є справжнім славнем усім воякам, загиблим у бою).

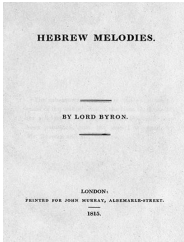

Августа Ада Лавлейс, дочка Байрона. Художниця: Маргарет Сара Карпентер, 1836 р.

Під час роботи над циклом композитор і поет спочатку підлаштували до музики вірші, які вже були у Байрона. Сеанси спільної роботи відбувалися з жовтня 1814 по лютий 1815 року. Згодом Байрон надіслав Натану нові твори на біблійну тематику. В приватному листі Байрон писав, що єврейські мелодії створені частково – з Йова, частково – з його власної уяви. Вони відображали його симпатію до пригноблених народів загалом. «У греків – такі ж малі шанси на визволення від турків, як у євреїв від людства в цілому», – писав він.

Вірші «Єврейських мелодій» дуже швидко набули шаленої популярності не лише в Англії, а й у всій Європі, з'явилися навіть піратські копії книжки. Німецький поет Генріх Гейне написав свої «Єврейські мелодії» (названі на честь творчості Байрона), які стали заключним розділом його книги «Romanzero», 1851. Іван Франко 1889 року створив філософську поему «Смерть Каїна», у якій інтерпретував біблійні образи Байрона, водночас полемізуючи з ним. Композитори (Фелікс і Фані Мендельсон, Роберт Шуман, Милій Балакірев, Модест Мусорський та ін.) написали нові мелодії на вірші із циклу Байрона. І, звісно ж, «Єврейські мелодії» були перекладені майже всіма європейськими мовами. Перші українські переклади сімох віршів з цього циклу належать перу Миколи Костомарова, вони вміщені до збірки «Єврейські співанки» і опубліковані 1840 року в альманасі О. Корсуна «Сніп. Український новорічник», м. Харків. Сьогоднішній прискіпливий читач назве ці «Сіванки» (вони є у відкритому доступі в мережі) скоріш не перекладами, а переспівами, часом дуже далекими від оригіналу (як от вірш «Кохавсь я з тобою...», в оригіналі «Oh! snatch'd away in beauty's bloom»/«Померла в розквіті краси»). Та як би там не було, саме цим циклом була започаткована українська перекладна байроніана. Найпомітнішим кроком у становленні українського Байрона стали переклади П. Куліша (перша пісня «Дон Жуана», 1891; «Чайльд-Гарольдова мандрівка», написана 1894, але опублікована вже посмертно І. Франком 1905 року), П. Грабовського («Шільйонський в'язень», 1894 та ін.), І. Франка («Каїн», 1879). У ХХ ст. з перекладної байроніани слід виокремити переклади Є. Тимченка («Каїн»), Д. Загула («Мазепа»), М. Рошківського («Манфред»), Ю. Корецького («Трагедія»), С. Голованівського («Дон Жуан»), Д. Паламарчука (лірика,

57 перекладів) та інші. На жаль, ХХІ ст. поки що не відзначилося вагомим внеском в перекладну байроніану. Стосовно «Єврейських мелодій», то, крім М. Костомарова, окремі вірші циклу перекладали: В. Самійленко («Мій дух, як ніч»), Д. Паламарчук («Валтасарове видіння», «Поразка Сеннахириба», «Сонце безсонних») та ін. Але повного українського перекладу найвидатнішого поетичного циклу Дж. Байрона «Єврейські мелодії» досі не було.

Обкладинка першого видання «Єврейських мелодій», 1815, Лондон, видавець: Джон Мюррей

Переклади Наталії Горішної «Єврейських мелодій» Джорджа Гордона Байрона здійснені 2024 року. Вони охоплюють усі 29 віршів циклу і виконані за факсимільним виданням: *Hebrew melodies by Lord Byron. London: printed for Murray, Albemarle-street. 1815.* (Digitized by the Internet Archive in 2008 with funding from Microsoft Corporation).

Пригадаймо, що переклади з «Єврейських мелодій» М. Костомарова читав Тарас Шевченко. Ймовірно, у нього виникало бажання збагатити українську літературу своїми перекладами чи переспівами з Байрона, але натомість він переспівав «Псалтир» за першоджерелом. У його «Давидових псалмах» домінують не покайні мотиви, а тираноборчі. Шевченко обрав для переспіву відповідні тексти: псалми 1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149. У Шевченковій інтерпретації біблійних творів виразно помітні паралелі між долями давніх євреїв у вавилонському полоні та українців у царській Росії.

Шевченкові переспіви «Псалтиря» аж ніяк не є наслідками впливу Байрона, а тим паче «перекладами з перекладів». Зокрема, у них немає «байронічного» мотиву «світової скорботи», а притаманні обома поетам запозичення з Біблії є типологічною рисою романтизму, який набув у їхніх творах оригінального втілення.

Соломія Павличко відзначала, що Байрон в очах реакціонерів став «демоном аморалізму» і засновником «сатанинської школи», а в очах людей мислячих і культурних — носієм «прометеївського духу непокори». Наскрізним мотивом творчості поета стала також «світова скорбота». Все разом це складає комплекс, названий «байронізмом». За словами Соломії Павличко, у Байрона *«героїзм непокори й бунтарства, свободолюбства й боротьби проти тиранії завжди має своєю зворотною стороною трагедію самотності»*.

Яскравим зразком «Єврейських мелодій» із мотивом «світової скорботи» є вірш «My soul is dark»/«Душа стемніла від журби». Цей твір спирається на біблійні образи та сюжети, зокрема на епізод 16-ї

глави I Книги Царств, де розповідається історія про царя Саула та співця-пастуха Давида. Силою духа Давид переміг велетня Голіафа. Цар позаздрив славі переможця і хотів убити його, але коли Давид заграв на арфі, душа царя просвітліла.

Сюжет твору «*Vision of Belshazzar*»/«Видіння Валтасара» запозичений з 5-го розділу «Книги пророка Даниїла». Джерелом вірша «*The destruction of Sennacherib*»/«Поразка Сеннахириба» є «Книга пророка Ісаї», де розповідається, як війська асирійського царя обложили Єрусалим, але раптово зняли облогу і подалися додому, бо Ісаїя передрік Сеннахирибу поразку і близьку смерть. У творі не згадується імені Ісаї, але закінчується вірш майже так само, як і біблійний текст: «І їхні війська, потонули у крові,/ Розтали, як сніг, перед блиском Єгови».

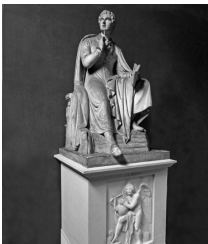
Важко не помітити, що певна частина Байронових «Єврейських мелодій» суголосна з Біблією тільки загальним настроєм. Так, вірш «Сонце безсонних»/«*Sun of sleepless!*» належить до найпопулярніших зразків світової лірики. Це цілком оригінальний твір, не пов'язаний з якоюсь конкретною частиною Біблії. У ньому є тільки ледь вловимий колорит орієнтальної поезії, для якої характерним є оспівування нічних світил. Цей твір захоплює перекладачів і читачів пронизливим ліризмом, філософічністю і тому перекладений багатьма перекладачами, звісно, кожним по-своєму. Так, у першому українському перекладі М. Костомарова вірш перейменовано в «Місяць» (згідно з українською народною традицією місяць іменують «козацьким сонцем»), але в оригіналі – мова йде таки про зірку (з натяком, що таємнича зірка, «сонце безсонних» – насправді шестикінцева зірка Давида).

Ціла низка інших Байронових «Єврейських мелодій» мають не так біблійну, як автобіографічну основу, нав'язану сумним настроєм, зумовленим особистими драмами автора. У деяких з них відчуваються відголоси «Пісні пісень», як-от у першій поезії циклу «*She walks in beauty*»/«Вона в своїй красі іде» (інша назва – «Ізраїльтянка»), яка насправді написана раніше співпраці Байрона з Натаном. У вірші даремно шукати єврейські мотиви. Байрон написав його, повернувшись 12 червня 1814 року з балу, де його вразила краса леді Енн Беатрікс Вілмот-Хортон, його дальньої родички, яка носила жалобу вдови губернатора Цейлону. А ось музика цієї пісні в обробці Натана – абсолютно єврейська. Це аранжування літургійного гімну «Леха доді», що вітає настання суботи, у двох його варіантах, найбільш популярних у лондонських синагогах того часу. Найвідоміший ханукальний гімн «Маозцур», написаний у XIII столітті у Німеччині, легко можна розпізнати у музиці до пісні «*On Jordan's Banks*»/«На берегах Йордану». Мелодія

читаної на Йом-Кіпур молитви «Ялі таханунейну» («Прийми наші благання») поєдналася з віршами «The harp the monarch minstrel sweet»/«На арфі священній монарха-співця». Мікс, як сказали б у наш час, із синагогального гімну «Ігдаль» та народної англійської пісні – став мелодією для вірша «The wild gazelle»/«Газель». Мелодія зі святкової служби на Песах стала музикою до пісні «Oh! weep for those»/«О, плачте!».

Цікаво порівняти два вірші: «Над чистими водами рік вавилонських»/«By the rivers of Babylon we sat down and wept» та «В долині вод»/«In the valley of the waters». Перший з них входить до видання 1815 р., а друге видання «Єврейських мелодій» (1824) містить обидва ці вірші. За змістом вони повторюють один одного (в них йдеться про відмову полонених ізраїльтян розважати катів своїми піснями), але написані «різними словами» і строфікою (перший вірш містить три шестирядкових строфи, другий – три катрени). Вочевидь, це були дві різні пісні, що виконувалися під різні єврейські мелодії.

Кілька слів – про елегію зі збірки «Єврейські мелодії», про яку згадують найрідше, а часом і зовсім ігнорують її існування. Це дванадцятий за рахунком вірш циклу «It is the hour...»/«Це час, коли...». Перед нами опис тихого, романтичного надвечір'я: «Це час, коли в гіллі духмянім/ Пісні виводять солов'ї./ Це час, коли уста кохани/ Дають обітниці свої», коли лагідніє самотнє серце і здається, що так буде завжди. Але... вже в наступних двох віршах «Song of Saul bef ore his last battle»/«Пісня Саула перед боєм» та «Saul»/«Саул» – ідилія різко обривається картиною кривавої битви та загибеллю царя, його сина-наступника і всього війська. Отож, не слід забувати, що «Єврейські мелодії» – це глибоко продуманий, цілісний художній твір, а не сукупність випадкових віршів, і мирна картина напередодні своїм чітким контрастом підсилює трагічність, сум'яття та пригніченість наступних подій.

Дж. Г. Байрон. Скульптура в музеї Торвальдсена, Копенгаген. Скульптор: Бертель Торвальдсен

Цікавою подією відгукнулися «Єврейські мелодії» Байрона в нашому часі. 11 січня 2015 року на відзначення 200-річчя виходу першого видання «Єврейських мелодій» у Львові відбулися «Перші Байронівські читання», організовані Всеукраїнським єврейським благодійним фондом «Хесед-Ар'є». Вперше на галицькій землі був представлений слухачам ще не цілком оцінений нашими сучасниками цикл байронівських «Єврейських мелодій». Спочатку була прочитана лекція досвідченого педагога і знавця єврейської історії Бетті Речистер, тактовно підкріплена демонстрацією вміло підібраних слайдів з докладними

коментарями їхньої тематичної приналежності до циклу мелодій, оповідь про їхнє дивовижне створення, прихований у них філософський зміст, їхні історичні та біблійні мотиви. Ці «Байронівські читання» окрім пізнавального, здебільшого історичного, змісту були майстерно підтримані хвилюючою мелодекламацією 17-ти віршів і пісень, як в англійському оригіналі, так і в перекладі (на жаль, російському), а також супутнім їм виконанням псалмів у їхній сучасній авторській інтерпретації та проникливими ритуальними піснеспівами, шанованими і сьогодні. Було відзначено, що з циклу «Єврейські мелодії» можна було б розпочинати вивчення життя єврейського народу.

Дійсно, цикл охоплює понад 1300 років історичних подій. З віршів-мелодій Дж. Г. Байрона можна дізнатися про Сіон, Єрусалим, зранені юдейські пагорби Святої Землі, про дарування святої Тори Мойсею на горі Сінай («On Jordan's banks»), про пророків Самуїла, Даниїла, плачі Йова («A spirit passed before me»), про дочку Єфта («Jephtha's daughter»), аендорську чаклунку («Saul»), про розвіяний вітрами битв і завоювань багатостраждальний ізраїльський народ, про змовку арфу Юдеї («Thy days are done»), про його царів – Саула («My soul is dark», «Song of Saul before his last battle»), Давида («The harp the monarch minstrel swept»), Соломона («All is vanity, saith the preacher»), царя Ірода Великого та про страту ним своєї дружини-хасмонійки Маріамни («Herod's lament for Mariamne»), про бенкет із золотими кубками, підло викраденими з розореного до тла Храму в Єрусалимі, про грізне, фатальне пророкування Даниїлом вавилонському царю Валтасару («Vision of Belshazzar»), нищівну поразку асирійського царя Сеннахириба під Єрусалимом («The destruction of Sennacherib»), про руйнування Храму, спорудженого Соломоном, безжальними римськими легіонерами на чолі з Титом («On the day of the destruction of Jerusalem by Titus»), про плачі на ріках вавилонських («By the rivers of Babylon we sat down and wept» та «In the valley of the waters») і берегах Йордану («On Jordan's banks»). Велична та драматична історія життя народу постає перед нами!

Хочеться вірити, що на наступних «Байронівських читаннях» усі 29 віршів «Єврейських мелодій» прозвучать українською мовою.

Байронівські рядки з «Єврейських мелодій», набувши всесвітньої популярності, легко пережили два століття, тоді як натанівські мелодії досить швидко були забуті. Навіть сам Натан після смерті Байрона перевидавав його вірші без своїх нот, але додаючи власні спогади про спільну роботу. І лише 1988 року Фред Барвік, почесний професор Університету Каліфорнії в Лос-Анджелесі, та Пол Дуглас, професор

Університету штату Каліфорнія у Сан-Хосе, випустили нове видання «Єврейських мелодій» разом із музикою Натана. Згодом 13 пісень з циклу були записані професійними музикантами та співаками. Сьогодні їх можна почути на сайті Університету штату Каліфорнія у Сан-Хосе.

Наталія Горішина,
поетка, перекладачка,
м. Черкаси

* Джордж Ноел Гордон Байрон (анг. George Noel Gordon Byron) (1788–1824). Гордон – друге ім'я Байрона, дане при хрещенні, воно збігається з дівочим прізвищем матері. Згодом теща Байрона заповіла йому майно з умовою носити її прізвище – Ноел. В приватному листуванні поет часто не без іронії підписувався Н. Б. (Ноел Байрон), адже це збігалось з ініціалами Наполеона Бонапарта. Авторство своїх творів він найчастіше означував як «лорд Байрон».

** У багатьох джерелах, в т.ч. у Вікіпедії, помилково зазначено, що в першому виданні «Єврейських мелодій» Дж. Г. Байрона (1815) цикл містив 23 (насправді 24) вірші.

*** Пізніше, 1841 року, Ісаак Наган емігрував до Австралії. Там він став лідером місцевого музичного життя, виступаючи музичним консультантом як у синагозі, так і в римсько-католицькому соборі в Сіднеї. Його називають «батьком австралійської музики»: він – перший виконавець в Австралії багатьох творів Моцарта і Бетховена. 1847 року його опера «Дон Іоанн Австрійський» (перша опера, написана і поставлена в Австралії) була виконана в Королівському театрі Вікторії в Сіднеї. Він був першим, хто дослідив та розшифрував музику корінних австралійців. І, на жаль, – першою людиною, яка загинула під кінним трамваем в Австралії (у південній півкулі).